

**ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ, МИСТЕЦТВ ТА ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ
СПАДЩИНИ КИЇВСЬКОЇ МІСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ**

**ПУБЛІЧНА БІБЛІОТЕКА ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
ВІДДІЛ ДОВІДКОВО-БІБЛОГРАФІЧНОЇ ТА
ІНФОРМАЦІЙНОЇ РОБОТИ**

**Н.Д.ПОЛОНСЬКА-ВАСИЛЕНКО –
ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК,
ФІЛОСОФ, АРХЕОЛОГ**

КИЇВ 2003

(1884-1973)

**"...наукове життя
сучасного українського історика
це – частина української
історіографії..."**

О.Оглоблин

ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ, МИСТЕЦТВ ТА ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ
СПАДЩИНИ КИЇВСЬКОЇ МІСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

ПУБЛІЧНА БІБЛІОТЕКА ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
ВІДДІЛ ДОВІДКОВО-БІБЛІОГРАФІЧНОЇ ТА
ІНФОРМАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Видатні історики України
Вип. 1

**Н.Д.ПОЛОНСЬКА-ВАСИЛЕНКО –
ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК,
ФІЛОСОФ, АРХЕОЛОГ**

Біобібліографічний нарис

КИЇВ 2003

Видання присвячено відомому українському історику Н.Д.Полонській-Василенко, містить біографічний нарис, бібліографічний покажчик її праць та літератури про життя і діяльність науковця.

Посібник розрахований на викладачів-істориків, краєзнавців, студентів, учнів, працівників бібліотек, а також усіх, хто цікавиться історією України.

Бібліограф-укладач

Л.П. Яременко

Комп'ютерний набір та
художнє оформлення

І.М. Баньковська

Редактор

Н.М. Макуха

Відповідальна за випуск

М.О. Залепа

Від упорядників

Найвище визнання, якого тільки може заслужити людина земним своїм життям, – це служіння своїй країні і народові.

Через різні історичні обставини, що склалися впродовж багатьох віків, вчені-історики, вихідці з України, часто змушені були працювати за межами рідної землі.

І нашим святим обов'язком є - повернути втрачені імена на Батьківщину та підняти роль вчених на висоту, визначену їх внеском у розвиток історичної науки.

З цією метою Публічна бібліотека імені Лесі Українки розпочинає випуск серії біобібліографічних нарисів “Видатні історики України”.

Відкриває перший випуск цієї серії біобібліографічний нарис **“Н.Д. Полонська-Василенко – видатний український історик, філософ, археолог”**.

Перша частина пропонованого видання присвячена творчій біографії талановитого історика. Слід відзначити, що сторінки життєвого і творчого шляху, які пов'язані з Києвом, та археографічна діяльність великої жінки-вченого висвітлені окремо.

Друга частина, бібліографічна, складається із розділів “Література про Н.Д. Полонську-Василенко” і “Хронологічний покажчик праць Н.Д. Полонської-Василенко”.

У першому розділі представлено матеріали про життя та діяльність історика, які розташовано за алфавітом авторів або назв публікацій.

До другого розділу увійшли праці Н.Д. Полонської-Василенко, розміщені в хронологічному порядку – з 1904 по 2002 рік. В межах року на початку подаються окремі видання, потім публікації із періодичних видань та збірників. Твори іноземними мовами подаються в кінці. Безпосередньо після опису праць вміщено рецензії, розташовані за алфавітом авторів.

Позиції пронумеровано.

Допоміжний апарат посібника складає “Іменний покажчик”. До нього включені всі прізвища, які зустрічаються в бібліографічному описі.

Бібліографічний опис здійснено згідно з чинними державними стандартами.

Основними джерелами пошуку літератури для посібника були каталоги, картотеки і фонди Публічної бібліотеки імені Лесі Українки, бібліографія з електронного каталогу бібліотеки (<http://lucl.lucl.kiev.ua>), Державної історичної бібліотеки України, її науково-допоміжний бібліографічний покажчик “Історія України” за 1991-2000 рр. і краєзнавча картотека “Історія міст і сіл України”, а також сайти Інтернету:

<http://www.nbuv.gov.ua/>

<http://www.nplu.kiev.ua/>

<http://korolenko.kharkov.com/>

<http://www.history.univ.kiev.ua/personalii.html>

Добір матеріалів закінчено у листопаді 2003 року.

Видання розраховано на вчених-істориків, краєзнавців, викладачів, студентів, учнів, працівників бібліотечних та інформаційних служб, всіх, хто цікавиться вітчизняною історією.

Укладач висловлює вдячність головному бібліографу Державної історичної бібліотеки України Тетяні Аркадіївні Приліпко за допомогу в підготовці біобібліографічного нарису.

Відгуки та побажання надсилайте на адресу:

04050, Київ-50,

вул. Тургенівська, 83/85.

Публічна бібліотека імені Лесі Українки.

Відділ довідково-бібліографічної та інформаційної роботи.

Телефон для довідок: 216-01-46

e-mail: reference@lucl.lucl.kiev.ua

Вступ

В сузір'ї вітчизняних істориків і археологів, які довгі роки прожили за кордоном, своєю багатогранністю та талантом відзначилась Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко (1884-1973). Без малого 70 років із свого майже 90-літнього життя вона творила на терені дослідницьких студій, збагативши українську науку і культуру ґрунтовними і змістовними працями, будила громадську думку і торувала стежки для Батьківщини в краще майбутнє. Її буття було досить складним і тривожним, загалом як і час, в якому вона перебувала. На своєму довгому тернистому шляху суспільствознавець звідала радісні моменти визнання заслуг, тривалі роки ідеологічних утисків, які межували з інквізиторською сваволею в часи сталінізму, поневіряння в еміграційних закутках...

Ще донедавна про Наталію Дмитрівну Полонську-Василенко навіть не згадувалося в радянській історії науки. Вузькому колу фахівців це ім'я було відоме лише з обов'язковими доповненнями-ярликами “буржуазний націоналіст”, “вульгарний соціолог” тощо. В радянській історіографії воно постійно фігурувало в контексті боротьби з націоналістичними теоріями. І зовсім не бралось до уваги, що йшлося про талановитого історика, по-європейськи освічену людину, за чиїми підручниками навчалося українське зарубіжжя. Фактично вона постійно працювала на грані можливого, створивши за десятки років плідної творчої діяльності сотні монументальних праць, без яких не може обійтись жоден справжній вчений. Чимало з її дослідницького добутку ще припорошено пилом в різних архівосховищах і чекає на свого читача. Нині процес національного відродження українського суспільства ставить усе на свої місця, і поступово науковий доробок Н.Д. Полонської-Василенко знаходить шлях на Батьківщину.

В Україні трьома випусками перевидана її найбільша візія, блискуча і неперевершена за обсягом матеріалу та піднятих проблем загальна “Історія України”, вийшла друком правдиво-відверта “Українська Академія наук (Нарис історії)”, побачили світ і менші за обсягом, але актуальні за змістом статті. Все це, безперечно, подає надію, що названі твори прислужаться українській культурі і духовності.

I. Н.Д. Полонська-Василенко: сторінки життєвого та творчого шляху

Н.Д. Полонська-Василенко народилась 31 січня (13 лютого за новим стилем) 1884 року в м. Харкові в незначній дворянській родині Меньшових.

Рід дворян Меньшових (дівоче прізвище Н.Д. Полонської-Василенко) має давню історію. Батько – Дмитро Петрович Меньшов - походив з українського роду, що сягає своїм корінням часів заселення Слобідської України, родич відомого письменника Григорія Данилевського.

Інтелектуальне формування майбутнього історика проходило в стінах Першої жіночої гімназії відомства імператриці Марії у Києві, що знаходилася на вулиці Фундуклеївській (нині – вулиця Богдана Хмельницького). Вчилася дівчина з охотою, виявляючи велике старання. По закінченні гімназії, в травні 1900 р., вона була нагороджена срібною медаллю й одержала звання домашньої вчительки. Під час навчання в житті Наталії Меньшової сталася ще одна значна подія – вона познайомилася зі своїм майбутнім чоловіком М.П. Василенком.

Перший чоловік Наталії Дмитрівни – Сергій Полонський (1879-?) був поручиком. Він, як розповідав учений-українознавець О.Й.Пріцак зі слів О.П.Оглоблина, навіть стрілявся на дуелі за свою наречену. Ця романтична історія закінчилася шлюбом, однак подружнє життя молодих не склалося, шлюб було розірвано (особисте повідомлення О.Й. Пріцака 23 березня 1992 р.).

Юна гімназистка, не без впливу батька, захопилася вивченням минулого рідного краю. В основному це були студії над історією Південної України, куди дівчина виїжджала кожного літа для лікування хвороби легенів. Молодій дослідниці в її починаннях сприяли історіограф В.С. Іконников та археограф І.М. Каманін, які часто заходили до генерала Меньшова, щоб попрацювати в архіві. В ті часи серед оточення обдарованої дівчини були, зокрема, й професори Л.М. Яснопольський, М.В. Довнар-Запольський, приват-доцент В.Ю. Данилевич та інші діячі української науки і культури. Спілкування з ними благотворно позначилося на наукових устремліннях дослідниці. Починають з'являтися її перші друковані праці. Однією з них була невеличка замітка про концерт, даний Київським училищем для сліпих пораненим в період російсько-японської війни.

У 1905 р. на постійні домагання наукової громадськості та викладачів у Києві були відкриті Вищі жіночі курси, які склалися з двох факультетів: фізико-математичного та історико-філологічного і ставили за мету давати вищу освіту жінкам. Навчальні плани цього закладу відповідали університетським. Знаменно, що й викладали тут професори університету. Того ж року Наталія Дмитрівна стає студенткою історико-філологічного факультету. Цікаво, що пізніше, пояснюючи свій вибір, вона наголосила: там викладали вчителі гімназії, і насамперед М.П. Василенко.

На курсах почалася систематична наукова робота Н.Д. Полонської. Її першою значною працею стало дослідження вотчинних архівів князів Куракіних та

Чичеріних, що тимчасово знаходилися у Києві. В ній історик торкнулася, зокрема, й питання про життя та побут закріпачених селян. В той же час у збірнику за редакцією проф. М.В. Довнар-Запольського “Русская история в очерках и статьях” (Москва, 1910. - Т. 1) було надруковано її перші науково-популярні статті: “Происхождение и состав “Русской правды”, “Сельское и городское население Древней Руси” та “Степняки”. Ці праці написані на великому фактичному матеріалі, який дослідниця збирала, працюючи в експедиції під керівництвом відомого українського археолога В.В. Хвойки у 1909 р.

Напружена наукова діяльність не перешкоджала Н.Д. Полонській активно працювати на педагогічній ниві. У так званому “трудоному списку”, заповненому нею у 1939 р., зазначено: “з 1910 по 1918 рік викладала історію в жіночій гімназії Байкової в Києві; з 1912 по 1915 рік – працювала як асистент при кафедрі російської історії та кафедри методики на Вищих жіночих курсах; з 1912 по 1913 р. – викладала історію в жіночій гімназії Трифонової; з 1914 по 1915 р. – викладала географію в хлоп’ячій гімназії Науменка в Києві”. Перелік курсів, прочитаних нею за цей час, може здивувати й найбільш вимогливого викладача: тут і первісна археологія та історична географія, історія Росії та Європи, методика викладання історії та географії, економічна і побутова археологія, спецкурси з історії італійського гуманізму та соціально-економічна історія Франції.

Окремо в педагогічній діяльності Н.Д. Полонської стоїть робота в Київському університеті. Успішно склавши іспит на звання магістра 10 квітня 1915 р., вона почала викладати історію в цьому престижному закладі і швидко підіймалася щаблями педагогічної кар’єри. Вже через рік молода жінка викладала основний курс археології, отримала звання приват-доцента (цікаво, що це був чи не перший такий випадок в історії Київського університету). В стінах цього закладу Наталія Дмитрівна приступила до написання магістерської (кандидатської) дисертації на тему: “Г.О. Потьомкін і його адміністративна діяльність в Новоросії” під керівництвом професора М.В. Довнар-Запольського. Матеріалом для цього дослідження послужили документи, знайдені нею в архівах Києва, Катеринослава, Одеси, Москви, Сімферополя, Феодосії та ін. (Нині цінність цієї праці полягає ще й у тому, що частина джерел назавжди загинула в полум’ї громадянської та другої світової воєн).

Підсумовуючи дореволюційний період науково-педагогічної діяльності Н.Д. Полонської, зазначимо, що Наталія Дмитрівна сформувалася як талановитий і різнобічний вчений, у науковому доробку якого вже були праці, визнані вченими України і Росії, а її викладацька робота ввійшла яскравою сторінкою в історію розвитку вищої освіти в Україні. Плідно працювала вона до революції і в наукових товариствах, яких у той час в Україні налічувалося чимало. Вона була дійсним членом Таврійської Вченої архівної комісії (з 1916 р.), Київського товариства пам’яток старовини та мистецтва (з 1912 р.), комісії відділу “Стародавній Київ” (з 1913 р.), Київського історичного товариства Нестора-Літописця (з 1912 р.).

Революційний 1917 рік Н.Д. Полонська зустріла в Москві, де працювала під керівництвом відомого археолога В.О. Городцова. Повернувшись до Києва, вона залишилася фактично безробітною. “Робити у Києві не було що. Університет та

Вищі жіночі курси не функціонували. По всіх школах йшли мітинги”, - з боєм пригадувала Наталія Дмитрівна у 1945 р. В цій ситуації вона стала одним з ініціаторів заснування Археологічного інституту. При цьому, не розуміючи українізаторської політики Центральної Ради, дослідниця категорично відстоювала курс на його русифікацію, посиляючись на європейські стандарти. Епопея з відкриттям Археологічного інституту розтяглася на рік, і тільки завдяки міністрові освіти гетьманського уряду М.П.Василенку, який дотримувався курсу на співіснування двох споріднених культур – російської та української, він, нарешті, почав діяти у 1918 р. В науковому житті України цей вищий заклад займав особливе місце. Хоч він і перебував на самозабезпеченні, в стінах інституту на час його заснування зосередився майже весь цвіт української історичної науки. Це був єдиний в Україні вищий навчальний заклад, який готував високопрофесійних археологів, бібліотекарів, архівістів та мистецтвознавців.

Археологічний інститут, за словами М.П. Василенка, залишився на все життя лебединою піснею Наталії Дмитрівни, яка крім цієї титанічної роботи, продовжувала ще й викладати у ряді вузів Києва та була їх професором. Слід додати, що в 1918-1920 рр. вона завідувала Археологічним музеєм університету.

Така інтенсивна діяльність у 1920 р. була раптово перервана. Того року розпочалася реорганізація вищої школи, одним з головних завдань якої стала підготовка кадрів технічної інтелігенції. Настали тяжкі часи: скорочувалися гуманітарні дисципліни. Фактично це був перший удар молодого радянського уряду по старих кадрах буржуазної інтелігенції. Наталія Дмитрівна залишилася без роботи.

Жевріла надія влаштуватися на роботу до Науково-дослідної кафедри історії України, яка ставила за мету досліджувати і видавати архіви, а також навчати аспірантів. Склад кафедри, яку очолював академік М.П. Василенко, був досить представницький. Тут працювали відомі вчені В.О. Пархоменко, Ф.В. Клименко та В.О. Романовський. І все ж, незважаючи на велике бажання Наталії Дмитрівни працювати в цьому колективі, їй було відмовлено: у М.П. Василенка виникли сумніви в її професійних здібностях на терені історії України. Та й тематика наукових праць дослідниці не збігалася з тематикою кафедри. Проте, це не завадило особистому зближенню М.П. Василенка й Н.Д. Полонської, і згодом вони побралися.

Пізніше Н.Д. Полонська-Василенко отримала посаду штатного наукового співробітника зі спеціальним дорученням. Це вимагало від неї володіння українською мовою. Тому в 1924-1925 рр. вона прослухала перший цикл курсів українознавства, який читався в Українській Академії наук, і склала іспит. Як один з 8 співробітників, що мали окремі доручення, їй довелося працювати в архівах різних міст – Харкова, Одеси, Сімферополя, Катеринослава, збираючи матеріал для головної своєї праці “Розподіл запорізької спадщини”, а також підготувати покажчик карт Запоріжжя XVIII століття. Одночасно Наталія Дмитрівна виконувала обов’язки помічника вченого архівіста в Центральному архіві стародавніх актів.

З 1929 р. Н.Д. Полонську-Василенко було обрано на посаду редактора Відділу Південної України у Комісії біографічного словника при ВУАН, який очолював М.М. Могиланський. В її обов’язки входило збирання на картки даних про видатних

діячів України, складання бібліографічних покажчиків. Вона вела також листування з ученими Поділля, Чернігівщини, Волині, Кубані. Упродовж кількох місяців дослідниця підготувала зведений каталог більш як на сотню історичних діячів України (літери “А” та “Б”). На жаль, ця цікава робота була припинена після арешту М.М. Могилянського. У 1929 р. Н.Д. Полонська-Василенко за пропозицією академіка Д.І. Багалія було відряджено до Комісії для вивчення соціально-економічної історії України XVIII-XIX ст. в зв'язку з історією революційної боротьби. Ця комісія згрупувала навколо себе цілу плеяду відомих українських вчених, зокрема О.Д. Багалій-Татаринову, М.В. Горбаня, В.О. Романовського, О.П. Оглоблина, М.Є. Слабченка, М.І. Яворського та інших, які займалися вивченням актуальних для тогочасної радянської історіографії проблем. Як пригадувала Н.Д. Полонська-Василенко, керівником київської секції згаданої комісії був О.П. Оглоблин, а вона – вченим секретарем. З цього часу починаються її тісні творчі контакти з відомим українським істориком Олександром Оглоблиним, які тривали до кінця життя дослідниці. Працюючи в комісії, Наталія Дмитрівна вела жваве листування з багатьма істориками.

У п'ятирічному плані наукової роботи Н.Д. Полонської-Василенко на 1928-1933 рр. було намічено видання ряду монографічних досліджень, таких як “Полуднева Україна р. 1787” (4 арк.), “Перші кроки єврейської колонізації Південної України” (2 арк.), “Побут запорізької старшини” (4 арк.), “Розподіл запорізької спадщини” (13 арк.), “Історіографія Південної України та Запоріжжя” (10 арк.), багато рецензій тощо. Проте більшості цих планів не судилося втілитися у життя. Реорганізація Академії наук принесла нову хвилю репресій. Почалися показові судові процеси, облудне цькування вчених, серія “чисток”, розгром наукових шкіл, закриття цілих наукових напрямів. З науки назавжди були вирвані визначні вчені, плідна праця інших була перервана. Особливо болісно переживала Наталія Дмитрівна репресії проти людей, з якими вона підтримувала тісні особисті та творчі стосунки – академіків С.О. Єфремова, М.Є. Слабченка, А.Ю. Кримського, а також О.П. Оглоблина, П.П. Курінного, В.М. Базилевича, Л.М. Старицької-Черняхівської та її чоловіка О.Г. Черняхівського. Була перервана й педагогічна робота Н.Д. Полонської-Василенко у Київському художньому інституті, де вона читала курс археології. А головне, наукова праця багатьох років лишилася в шухляді історика: були зняті з видавничих планів готові до друку збірники “Записки Історично-Філологічного Відділу ВУАН” (кн. XXVI-XXVII) за редакцією А.Ю. Кримського, де мала бути опублікована рецензія Н.Д. Полонської-Василенко на книгу Д.І. Яворницького “Степова Україна”; “Полуднева Україна” за редакцією акад. М.С. Грушевського, де історик вмістила статтю “Втікачі на Полудневій Україні XVIII ст.”; зібрання праць акад. Д.І. Багалія, над яким працювала Н.Д. Полонська-Василенко разом з О.П. Оглоблиним; дисертації Д.І. Багалія “Історія Слобідської України” та “Історія Полудневої України”, доповнені і частково перероблені Наталією Дмитрівною за бажанням автора. Фундаментальні праці Н.Д. Полонської-Василенко - “Заселення Південної України в XVIII ст.”, що ґрунтувалася на нових джерелах, та “Робітництво Київської Межигірської мануфактури”, написана на матеріалах архівів Київської Межигірської фабрики та

м. Ленінграда (Санкт-Петербург), також не дійшли до читачів.

У 1930 р. Наталія Дмитрівна пройшла одну з багатьох “чисток”. Про те, наскільки це було сумне й принизливе видовище, згадувала вона пізніше: “Ці “чистки” відбувалися у великій залі Академії в присутності співробітників Академії. Вони відбувалися під гаслом “критики і самокритики”. Кожний співробітник, кого викликала президія, повинен був сам зазначити свою ідеологічну методологію, політичні помилки, а разом з тим помилки керівників, під проводом яких він працював в Академії або в іншій установі”. Особливо болісно у цьому огидному спектаклі було те, що все це робилося вчорашніми друзями, однодумцями, колегами по роботі. В ході таких кампаній були піддані нещадній критиці школи

М.В. Довнар-Запольського, Д.І. Багалія, М.П. Василенка, М.С. Грушевського, вплив яких тією чи іншою мірою відчувала на собі Н.Д. Полонська-Василенко. Її ж власні праці кваліфікувалися як націоналістично-буржуазні. Що ж так налякало партійних мужів від науки у дослідженнях Н.Д. Полонської-Василенко? Як зазначалося вище, основною тематикою праць Наталії Дмитрівни в радянські часи була історія Запоріжжя XVIII ст. та Києво-Межигірської фабрики XIX ст. Розробляючи історію Південної України, дослідниця на основі широкого залучення невідомого та маловідомого фактажу дійшла висновку, що головною причиною ліквідації Запорозької Січі було непорозуміння між козацькою старшиною і царською адміністрацією щодо земельної власності. До того ж у запорозькій вольниці російський царизм вбачав оплот антифеодальної боротьби на півдні. В цих працях наводилися почерпнуті з архівних джерел нові деталі про боротьбу російського уряду із самоврядуванням Запоріжжя.

У дослідженнях, присвячених Києво-Межигірській фабриці, історик з болем і хвилюванням пише про причини загибелі цієї перлини української фаянсової промисловості. Однією з них було небажання російського уряду вдосконалювати виробництво українського фаянсу.

1934 рік приніс дослідниці новий виток поневірянь: Н.Д. Полонська-Василенко була звільнена з роботи, як записано в офіційному документі, “в зв’язку з ліквідацією соціально-економічного відділу” і відправлена на пенсію.

Після великого погрому, що кривавою сокирою пройшовся по вцілілих після революції та громадянської війни рештках української інтелігенції, репресивна сталінська машина почала збавляти свій хід. Настали часи відносного спокою в академічному середовищі. Відчуваючи брак кваліфікованих кадрів, керівництво новоствореного Інституту історії України у 1938 р. запросило Н.Д. Полонську-Василенко на посаду старшого наукового співробітника відділу феодалізму. Під час роботи в Інституті історії України дослідниця підготувала монографію “Очерки по истории заселения Южной Украины в середине XVIII века (1734-1775)”, яка згодом стала основою її докторської дисертації, а також розробила план і написала першу частину монографії “Адміністрація Новоросії”. У зв’язку з ювілеєм – 230-річчям Полтавської баталії – історик, йдучи у руслі ідеологічної кампанії, що охопила інститут, підготувала низку статей, присвячених цій події, зокрема: “Роль Петра I в подготовке Полтавской победы”, “От Нарвы до Полтавы: от поражения к победе”, “Историческая справка о Ништадском мире” та ін. Брала вона участь і у виїзних

сесіях Інституту історії України у Полтаві та Львові. Вінцем наукової діяльності Н.Д. Полонської-Василенко став захист нею на підставі друканих і рукописних праць докторської дисертації (минаючи ступінь кандидата історичних наук). Це відбулося у жовтні 1940 р. в Інституті історії СРСР (Москва).

Успішно складалась і її педагогічна робота. Протягом кількох довоєнних місяців Наталія Дмитрівна була професором Київського державного університету, де читала курс історії України на історичному факультеті для студентів V курсу та аспірантів.

На початку 1941 р. Н.Д. Полонська-Василенко очолила великий колектив істориків, археологів, мистецтвознавців, економістів, що мав підготувати і видати чотиритомну “Історію Києва”.

Чи задовольняло Наталію Дмитрівну її становище? З певними застереженнями відповідь може бути позитивною. Однак не слід забувати й того факту, що з 1920 по 1941 рік історична наука України втратила 185 талановитих дослідників. Більшість цих людей Н.Д. Полонська-Василенко знала особисто, з багатьма товаришувала. Не дивно, що в її листах дедалі частіше звучать мотиви самотності, відірваності та приреченості. З таким настроєм зустріла вона початок Великої Вітчизняної війни.

Ще й досі не підраховані ті культурні цінності, що їх втратив український народ при відступі Червоної армії в 1941 р. Безумовно, всі ці втрати слід розглядати в широкому контексті ідеологічних засад політики сталінського режиму.

Разом з винищенням пам'яток культури українського народу продовжувалися репресії. Їх нова хвиля, що прокотилася в липні 1941 р., вирвала з лав працівників академії друзів і колег Наталії Дмитрівни – сестер Л.М. Старицьку-Черняхівську та О.М. Стешенко, істориків І.Ю. Черкаського та А.І. Ярошевича. Все це страшенно вразило Н.Д. Полонську-Василенко.

Однак вона залишилася в окупованому Києві. Очевидно, сподівалася, що їй, як удові відомого у Німеччині академіка М.П. Василенка, будуть надані умови для роботи. До того ж, до неї доходили звістки про те, що в окупації залишилося багато істориків, особливо із Західної України, з якими Наталія Дмитрівна встановила тісні контакти (через свого останнього чоловіка О.М. Моргуна, що тривалий час працював у Львові). Все це давало надію на відносний спокій як у її науковому так і в особистому житті.

З початком німецької окупації Києва Н.Д. Полонську-Василенко було призначено на посаду директора Археологічного інституту. Водночас, за її словами (документами це не підтверджено), Наталія Дмитрівна очолювала Інститут історії України, а з грудня 1941 р. і Центральний архів давніх актів (ЦАДА), який входив до системи Головного історичного архіву ім. В.Б. Антоновича. Основна робота Полонської-Василенко була зосереджена в архіві, оскільки німецька адміністрація надавала цій справі особливого значення.

Наукове життя у Києві трохи пожвавлювало, коли за ініціативою О.П. Оглоблина було створено Архів-музей Переходової доби. В його роботі, крім Н.Д. Полонської-Василенко, брали участь видатний історик, архітектор І. Моргилевський, колишні директори музею західного та східного мистецтва С. Гіляров, лаврського музею – П. Курінний, Головного історичного архіву – В. Міяковський, Софійського

заповідника – О. Повстенко, консерваторії – О. Лисенко. Вони мали намір видати серію книжок під загальною назвою “Київ, зруйнований більшовиками”. Наталія Дмитрівна підготувала для згаданого видання матеріал, який називався “Київ – стольний град Володимира та Ярослава” і виголосила відповідну доповідь на засіданні пленуму Архіву-музею 12 серпня 1942 р. Однак в умовах окупації цей культурний осередок проіснував недовго – наприкінці того ж таки 1942 р. німці закрили його. Можна зробити припущення, що дана акція здійснена в контексті антиукраїнських заходів гітлерівців проти діячів Організації українських націоналістів (ОУН) та Української автокефальної православної церкви. Дався взнаки і брак коштів у міській управі.

В цій складній ситуації Н.Д. Полонська-Василенко, можливо, мріяла вийти на пенсію і присвятити себе лише науковій роботі. В цей час дослідниця готувала шкільний підручник з історії України, писала монографію “Україна в XVIII ст. (1725-1797 рр.)”, частково упорядкувала збірки документів з історії Магдебурзького права тощо. Працюючи над цими дослідженнями, Наталія Дмитрівна постійно контактувала з відомими українськими істориками в еміграції, насамперед з Д.І. Дорошенком, А.І. Яковлівим, Б.Д. Крупницьким.

Так продовжувалося до вересня 1943 р., коли під масованим наступом Червоної армії окупанти почали тікати і Н.Д. Полонська-Василенко разом з групою істориків емігрувала на Захід. Зупинившись ненадовго у Львові та Празі, вона у 1945 р. оселилася у м. Новий Ульм, поблизу Штутгарта. В еміграції Н.Д. Полонська-Василенко відразу ж включилась у справу відродження евакуйованого з Праги Українського вільного університету (УВУ). Першим ректором УВУ було обрано професора В.М. Щербаківського. Невдовзі Н.Д. Полонська-Василенко очолила деканат філософського факультету університету, де читала курс історії України. Як пригадував Любомир Винар – її учень, викладачем вона була вимогливим й серед студентів мала репутацію “гострого професора”. Одночасно Н.Д. Полонську-Василенко запросили викладати курс історії української церкви в Українській православної (богословській) академії, що також знаходилася у Мюнхені. Читаючи новий курс, вона невдовзі стала неперевершеним знавцем своєї справи, визнаним авторитетом у науковому світі. Як дбайливий вихователь кількох поколінь українських істориків, Наталія Дмитрівна мала своїх учнів. Серед них, насамперед, слід назвати Л. Винара, А. Жуковського, Л. Дінцеса, В. Мошина. Всі вони згодом стали відомими науковцями, а загалом історик підготувала 31 доктора наук.

Незважаючи на свій вже не молодий вік, Наталія Дмитрівна брала активну участь у творенні української історичної науки в еміграції. Не без її клопотань у 1945 р. був заснований Музей-Архів Української Вільної Академії наук (УВАН) в Аугсбурзі (Німеччина), який став своєрідною головною бібліотекою, де зосереджувалася вся світова література про Україну. У жовтні 1964 р. Наталія Дмитрівна ввійшла в ініціативну групу по створенню Українського історичного товариства (УІТ). На першому засіданні товариства вона посіла посаду заступника його голови. Крім того, упродовж багатьох років очолювала Мюнхенську філію УІТ. Н.Д. Полонську-Василенко було також обрано дійсним членом УВАН і Наукового товариства ім. Т. Шевченка (НТШ), а з 1953 р. – й Міжнародної Академії наук у

Парижі.

До останніх днів історик жваво цікавилася подіями, що відбувалися в науковому житті України, особливо коли це стосувалось її улюбленої справи чи навмисного фальшування історичних подій на догоду певним ідеологічним настановам.

Розробляючи в еміграції наукові проблеми історії України, Наталія Дмитрівна порушила у своїх працях багато питань, однак, позбавлена можливості широко користуватися архівами, вона дещо змінила тематику своїх досліджень. В цей час її зацікавили взаємини України та Західної Європи часів Київської Русі. Цій проблематиці присвячені такі статті історика: “Княгиня Ольга” (Гомін України. – Мюнхен, 1955. – Ч. 32); “Київська держава і Захід” (Визвольний шлях. – Лондон, 1954. – Ч. 1); “900-річний ювілей Київського князівства” (Сучасна Україна. – Мюнхен, 1954) та ін.

Будучи свідком заснування і становлення Української Академії наук (УАН), Н.Д. Полонська-Василенко виступила її історіографом. Дослідження, що вийшло в 2-х частинах у Мюнхені в 1955-1958 рр., було побудоване як на друкованих джерельних відомостях, так і на особистих спогадах автора. В ньому Наталія Дмитрівна торкнулася двох питань – боротьби в УАН за незалежність наукової думки у 1918-1930 рр. та агонії академії і повного її підкорення ідеологічним засадам правлячої Комуністичної партії в 1930-1941 рр. Своєрідним додатком до цієї праці є велика стаття “Історична наука в Україні за советської доби та доля істориків” (Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка (ЗНТШ). – Париж; Чикаго, 1962. – Т. 173).

Важливою проблемою, над якою працювала дослідниця в еміграції, була історія Української церкви. У 1949 р. вийшов її скорочений курс “Історії Української церкви”, прочитаний у Богословській Академії в Мюнхені. Крім того, Н.Д. Полонська-Василенко підготувала для Церковно-Археографічної комісії при Апостольській візитатурі в Мюнхені “Нарис історії Української Церкви” (Мюнхен, 1960). Значну цінність становлять її монографія “Історичні підвалини Української автокефалії” (Мюнхен, 1964) і розвідка “Особливості Української православної церкви” (Український збірник. Інститут для вивчення ССРСР. – Мюнхен, 1958. – Ч. 14) та ін.

Декілька праць Н.Д. Полонська-Василенко в цей період присвятила подіям національно-визвольної боротьби 1648-1654 рр. і наступу російського царизму на Українську державу. Серед них – “Хмельниччина” (Календар-Альманах. – Мюнхен, 1947); “Переяславський договір в очах його сучасників” (Визвольний шлях. – Лондон, 1955. – Кн. 4); “Гетьман Мазепа та його доба” (Український Самостійник. – Мюнхен, 1959. – Ч. 26); “Палій і Мазепа” (Вісник. – Мюнхен, 1959. – Ч. 7-8) та ін. В цих дослідженнях показано, як внаслідок складного політичного становища, в якому опинилася Україна у другій половині XVII-XVIII ст., російському царизму вдалося здійснити свою імперську колонізаторську політику і ліквідувати автономію українських земель.

Розробляла дослідник і свою улюблену тему, пов’язану із Запоріжжям XVIII ст. Так, у 1965-1967 рр. в Мюнхені вийшла її двотомна узагальнююча праця

“Запоріжжя XVIII ст. та його спадщина”. З численних праць Наталії Дмитрівни слід згадати і її загальну “Історію України” в двох томах, над якою вона працювала багато років. В ній Н.Д. Полонська-Василенко виявила себе як прихильник національно-державницького напрямку в українській історіографії, який раніше репрезентував В. Липинський. Написане легко та цікаво, це дослідження є історією окремих видатних особистостей, пов’язаних з історією України. У 1992 р. цей двотомник було перевидано видавництвом “Либідь” з ґрунтовною передмовою В. Ульяновського, хоч йому, на жаль, не вдалося уникнути ряду неточностей.

Своїми спогадами, написаними в еміграції, дослідниця поклала вінок шани на могили найславніших синів і дочок українського народу: її мемуари (загалом близько 50) були присвячені таким видатним українським діячам, як А.Ю. Кримський, М.С. Грушевський, М.П. Василенко, Л.М. Старицька-Черняхівська, С.О. Єфремов, М.Є. Слабченко, М.К. Зеров, Д.І. Дорошенко, та ін. Загалом Наталія Дмитрівна надрукувала в еміграції не менш як 200 наукових праць, що ввійшли в скарбницю української історичної думки.

Останні роки життя Н.Д. Полонська-Василенко тяжко хворіла, однак продовжувала свою плідну науково-педагогічну діяльність. За рік до смерті, після серцевого нападу, вона перейшла на продеканство (стала заступником декана) в Українському вільному університеті і на цій посаді скінчила свої дні 8 червня 1973 р. в м. Новий Ульм (Німеччина). В її особі, за свідченням Л. Винара, “перервалося трудолюбиве життя одного з найвизначніших сучасних українських істориків, блискучого педагога, видатної організаторки українського наукового життя і людини високої культури”.

II. Н.Д. Полонська-Василенко і Київ

У Києві Наталія Дмитрівна прожила понад 50 років, вчилася, кохала, тут почала наукову діяльність. Звідси вона була змушена виїхати, щоб уже ніколи не повернутися, тут про неї незаслужено забули. Але все життя в пам'яті своїй зберігала вона спогади про це місто, про все, що з ним пов'язане. Її останній чоловік О.М. Моргун (1874-1961) у спогадах про дружину писав, що вона “ з 1889 р. і до еміграції 1943 р. проживала в Києві, який добре знає, палко любить і за яким тужить”. Справді, Наталія Полонська усе життя вважала себе киянкою, хоч 30 років прожила у таких великих і відомих містах Німеччини, як Мюнхен, Штутгарт, Новий Ульм.

Батько Наталії Полонської-Василенко – кадровий військовий Д.П. Меншов, ентузіаст історичної науки, один із фундаторів Російського відділу Військово-історичного товариства у Києві, відомий знавець історії міста над Дніпром. Він часто брав із собою дочку у мандри по старовинних вулицях і вона на все життя запам'ятала розповіді про князів Олега, Ігоря, Святослава, Володимира, Ярослава. І не дивно, що саме вивчення історії України княжої доби стало першим кроком у її майбутній дослідницькій діяльності. Вже навчаючись у Фундуклеївській гімназії, а згодом на Вищих жіночих курсах, дівчина брала участь в експедиціях відомого археолога В. Хвойки. Під його керівництвом вона поглиблювала свої знання з краєзнавства. За кілька років вона збрала велику кількість матеріалу, що стосувався Києва та його околиць, а в 1912-1914 рр. видала три томи “Историко-культурного атласа по русской истории” під керівництвом професора М.В. Довнар-Запольського. Майже увесь перший том був присвячений різним аспектам соціального і політичного життя давнього Києва. Багатий ілюстративний матеріал стосувався одягу, кераміки, прикрас, зброї, побутових речей мешканців Києва, а також його архітектури, церковного начиння, мистецтва. У дожовтневі роки Наталія Дмитрівна написала ще кілька праць, присвячених Києву, висвітлювала побут міських і сільських жителів, читала лекції з питань історії Київської Русі на Вищих жіночих курсах і в Київському університеті.

З Києвом пов'язане ще одне захоплення цієї талановитої жінки. Багато років вона працювала в Київському архіві давніх актів, збираючи матеріал з історії Південної України XVIII ст. і, особливо, Запорозької Січі.

Багато документів з київської тематики, використаних істориком, загинули під час драматичних подій XX ст. і лише завдяки її працям вони будуть ще довго використовуватися в науковому обігу.

У ці роки Наталія Дмитрівна активно спілкувалася з кращими представниками української науки і культури, не стояла осторонь громадського життя. Вона підтримувала тісні творчі взаємини з історіографом В.С. Іконниковим, що був головою Історичного товариства Нестора-літописця, з відомим палеографом і архівістом І.М. Каманіним, визначним вченим-орієнталістом, енциклопедистом, різнобічність обдарування якого дивує й тепер - А.Ю. Кримським. Серед її друзів –

професори В.М. Довнар-Запольський, Д.І. Багалій, С.О. Єфремов, сім'я Михайла Старицького, його донька Людмила Старицька-Черняхівська, її чоловік О. Черняхівський.

Вона стала однією з перших професорів-жінок у Київському університеті, продовжувала викладати і на Вищих жіночих курсах, у кількох київських гімназіях. Але ця плідна праця була раптово перервана в 1917 р. Це був важкий для неї рік. Н.Д. Полонська опинилась без роботи, втратила батька і матір.

В 1918 р. з ініціативи групи наукових і культурних діячів Києва, в тому числі і Наталії Дмитрівни, було утворено Археологічний інститут, її обрано вченим секретарем цієї установи.

Невдовзі Наталія Дмитрівна одружилась з М.П. Василенком. Їх квартира на Тарасівській, 20 стає місцем спілкування академічної інтелігенції. Серед постійних відвідувачів були А. Кримський, С. Єфремов, Л. Старицька-Черняхівська, С. Буда, Д. Багалій, Д. Яворницький. Товаришувала Наталія Дмитрівна і з молодими талановитими науковцями. На все життя зберегла вона дружні стосунки з істориком О.П. Оглоблиним, мистецтвознавцем Ф.Л. Ернстом, правознавцем Л.О. Окиншевичем, археологом П.П. Курінним. Частими гостями у Наталії Дмитрівни і Миколи Прокоповича були і київські студенти, переважно з художнього інституту, де викладала Н.Д. Полонська-Василенко.

На початку 30-х років сталінська репресивна машина активізувала свою діяльність. Інтелектуально насичений Київ одразу посірів. З лав академічного середовища були назавжди вирвані видатні українські вчені, друзі і колеги Н.Д. Полонської-Василенко: С.О. Єфремов, М.С. Грушевський, М.Є. Слабченко, зацьковано і вислано А.Ю. Кримського, О.П. Оглоблина, Л.М. Старицьку-Черняхівську, злочинно укорочено вік академіку М.П. Василенку.

Несправедлива критика його праць, нервові напруження, зумовлене загальною обстановкою терору, призвели до того, що у Миколи Прокоповича почала прогресувати хвороба Паркінсона. 3 жовтня 1935 р. його не стало.

Під час репресивної кампанії були піддані нещадній критиці школи М.В. Довнар-Запольського, Д.І. Багалія. Роботи ж самої Полонської за тодішньою термінологією кваліфікувалися як націоналістично-буржуазні, націонал-фашистські, великодержавницькі.

Почалася Велика Вітчизняна війна. Наталія Дмитрівна залишається у Києві. На що могла розраховувати історик, дочка царського генерала і дружина “ворога народу”? На ці запитання відповідь була відома. У липні 1941 р. почалася евакуація Академії наук України. Наталію Дмитрівну вразило, як нищили здані до друку рукописи, особливо документи, фотографії, карти. Почався вибірковий вивіз архівних цінностей, решта, те, що залишилось, було звалено в різні бомбосховища Києва, частина згоріла в Феодосійській церкві біля Лаври. Знову почалися репресії. Коли ситуація максимально загострилася, почався масовий від'їзд, але Н.Д. Полонська-Василенко залишається в окупованому Києві. Зважаючи на авторитет її як історика, на обмежену кількість наукових кадрів, німецька адміністрація призначила Н.Д. Полонську-Василенко директором Інституту археології та історії України, а з грудня 1941 р. – ще й директором Київського архіву

давніх актів. Дослідниця продовжує займатися науковими проблемами, пише монографію “Київ – стольний град Володимира та Ярослава”, розпочинає монографічне дослідження “Україна в XVIII ст. (1725-1795 рр.)”, написала передмову до збірки документів з історії Магдебурзького права.

В останні роки життя Наталія Дмитрівна працювала над темою першого хрещення Русі за правління князя Аскольда. У 1952 р. було надруковано її статтю “Київський князь Аскольд і перше хрещення Русі”, а у 1962 р. побачила світ її робота “Початок держави України-Руси”. В цих та інших дослідженнях наголошувалося, що у 867 р., за часів Аскольда, відбулося хрещення Русі; що в Києві знаходилась резиденція митрополита; держава Аскольда була великою, з високим рівнем культури, званою у світі. Історик доводила, що Київська держава не мала жодного зв’язку з державою Рюрика. Таким чином, вважала вона, поняття “спадщина Рюрика”, “дім Рюрика”, “князі Рюриковичі” до України не мають ніякого відношення.

Значне місце відведено історії Києва і в найважливішій праці Н.Д. Полонської-Василенко – “Історія України”, що вийшла у двох томах у Мюнхені (1973-1976). Це дослідження можна вважати вершиною всієї наукової діяльності Наталії Дмитрівни.

Підводячи підсумок титанічної і плідної праці Наталії Дмитрівни Полонської-Василенко, переконуєшся, що вона була чи не найвідомішою дослідницею, яка активно вивчала, висвітлювала історію Києва, усе життя зберігала любов до міста своєї молодості.

III. Археографічна діяльність Н.Д. Полонської-Василенко

Археографічні студії займають особливо помітне місце у житті та творчому доробку відомого українського історика Н.Д. Полонської-Василенко.

Ще молодим науковцем захопилась вона архівними пошуками, які активно провадила, починаючи з 1914 року.

Слід зазначити, що в своїй археографічній діяльності дослідниця продовжувала сімейну традицію, успадковану від батька Д.П. Меншова – ентузіаста історичної науки.

Перші кроки молодий науковець зробила в архівосховищах Сімферополя. В жовтні 1916 р., працюючи в архіві Державного майна над збиранням матеріалів з історії Південної України XVIII ст., дослідниця віднайшла досі невідомі науці 103 книги ордерів князя Г.О. Потьомкіна за 1777-1782 та 1783-1796 рр., акт прийому ним Таврійської губернії й низку цінних паперів. “Я ніколи не підозрювала що тут такий цінний матеріал і ніким не опрацьований” – повідомляла вона батькам.

Зберігся один з можливих варіантів її магістерської дисертації, який міститься в архіві як “Твір невідомого автора”. У цій ґрунтовній праці на 531 сторінці Наталія Дмитрівна вмістила близько 250 документів. З ретельною ґрунтовністю дослідниця розглянула рапорти Потьомкіна та його соратників (Гудовича, Каховського, Репніна) з найважливіших питань соціально-економічного та політичного життя південноукраїнського краю. Великої уваги надавалось і церковному устрою цього регіону, зокрема в історії Сімферополя, Бахчисарая та Феодосії. Матеріали, зібрані Н.Д. Полонською в ті роки, мають особливу наукову цінність першоджерела, так як велика кількість документів загинула через пожежу в архіві, що сталася в 1917 р. Наполегливі пошуки в сімферопольських архівосховищах запам’ятались ще однією значною подією. 9 вересня 1916 р. Н.Д. Полонську-Василенко було обрано членом Таврійської Ученої архівної комісії (ТУАК).

Хоча Наталія Дмитрівна і не змогла тоді видати повноцінне археографічне зведення, все ж цей архівний матеріал вона частково використала в своїх подальших працях. Зокрема, варто згадати, що одну з них, присвячену історії останніх років існування оспіваної в народі Запорозької Січі, вона доповнила картою козацької території, що її склав полковник де Боксет у 1772 р. А в одному з часописів ТУАК надруковано низку таблиць по вирощуванню злакових рослин у Тавриді у XVIII ст., підготовлених місцевим економістом Матвієм Смирновим. Ці відомості і тепер мають народногосподарське значення і стануть у нагоді всім, хто цікавиться історією розвитку агровідносин у Південній Україні.

У 1927 р. Н.Д. Полонська-Василенко опрацювала одеські архіви з історії Нової Січі. Вона віднайшла чимало значущих документів, зокрема скарги запорожців про захоплення земель після 1775 р. та скарги на запорожців. З чималими труднощами їй вдалося попрацювати також у знаменитому, але закритому для вчених

Воронцовському зібранні документів, де вона віднайшла багато унікальних і маловідомих карт, гравюр, рукописів і стародруків і, як пишуть деякі біографи дослідниці, саме під час роботи над цією працею у неї виникла думка видати архів Січі.

Плідна робота Н.Д. Полонської-Василенко в Археографічній комісії ВУАН на початку 30-х років – це ціла віха її доробку. Саме тоді виявився її талант науковця-археографа і організатора наукового процесу.

На початку 1930-х років підготовча робота по виданню архіву Коша Запорозької Січі набрала нових обертів.

Наталія Дмитрівна з ентузіазмом взялася до виконання названої програми.

Але в 1933 р. в Україні почався наступ на українську культуру, закривалися видавництва і часописи, обмежувалось і спотворювалось вивчення історії України. В суспільних науках запанував вульгарний соціологізм. “Запорозька” тематика вилучалась з планів дослідницьких праць і видань. Згодом репресивні заходи поклали край діяльності Археографічної комісії ВУАН, а тоталітарних переслідувань зазнала частина науковців. Все ж Наталія Дмитрівна, яку обминула жорстока хвиля репресій, при першій-ліпшій нагоді прагнула звернути увагу відповідних органів до археографічного опрацювання козацького матеріалу і його подальшого видання.

На жаль, оригінальні і несподівані міркування історика так і не знайшли підтримки у партократів від науки, і цей проект загубився в лабіринтах бюрократичного апарату.

У тогочасних бурхливих подіях привертають до себе увагу й інші напрями археографічних студій Н.Д. Полонської-Василенко. Навіть перелік назв окремих праць свідчить про вкрай рідкісний діапазон інтересів автора. Протягом 1928 р. дослідниця склала численну бібліографію з історії Запорозжя та Південної України за 1768-1886 рр. з стислими примітками. Працювала вона і над покажчиком карт названих територій XVIII ст. Як писала Наталія Дмитрівна, “покажчик цей охоплює весь друкований матеріал, а також збірки ВБУ (Всенародної Бібліотеки України), колишнього Університету та Лаври. В ньому зазначено більш як 150 окремих мап XVIII ст. Картографічна робота приносила глибоку насолоду історичу. На 1931-1932 рр. у плані видань Археографічної комісії була її велика робота “Опис Катеринославського намісництва”.

Н.Д. Полонській-Василенко вдалося оприлюднити одну із своїх численних статей з історії промисловості. Так, у 1932 році в працях Комісії для вивчення соціально-економічної історії України побачила світ її джерельна студія “Матеріали до історії гірничої промисловості Донбасу”, в якій вміщено 17 документів за 1790-1795 рр.

Продовжувала Н.Д. Полонська-Василенко і працю над улюбленою козацькою проблематикою, вмонтовуючи в свої розвідки віднайдені нею документи. Жоден з тих, хто вивчає часи Козаччини XVIII ст., не зможе обминути цих матеріалів. Мабуть, вперше у вітчизняній історіографії вона вмістила повний реєстр майна, описаного у Запорозької верхівки після зруйнування Січі 1775 р. з докладними даними про чисельність старшинських хуторів та зимівників, начисто відкинувши

побудований на романтичному ідеалі образ братчиків як згуртованого колективу.

Великого значення надавала Наталія Дмитрівна і археографічній обробці творчого доробку академіка Д.І. Багалія.

Велику наукову цінність має укладена Наталією Дмитрівною археографічна збірка “История заселения Южной Украины второй половины XVIII столетия”, яку вона самовіддано і дбайливо готувала протягом багатьох років.

У процесі роботи вченою було взято на облік близько 2 тис. документів, але в збірку включено тільки половину. Том перший охоплював 1734-1775 рр. і налічував 379 документів; у другому томі - 400 одиниць зберігання за 1775-1797 рр. і, нарешті, в третьому – 160 джерел за 1775-1785 рр. За хронологічні рамки томів слугували історичні віхи розвитку Південної України, а також Запорожжя.

Ще за життя Н.Д. Полонської-Василенко збіркою широко користувалися друзі та колеги історика. Не одному досліднику вона стала в нагоді для ілюстрації монументальних історичних студій та окремих праць.

Праця над унікальним корпусом рідкісних джерел стала останньою роботою Н.Д. Полонської-Василенко на вістрі дослідницьких студій у передвоєнні роки. Подальші її археографічні дослідження пов'язані з часами окупації німецько-фашистськими загарбниками. Не безпідставно вважаємо, що в ті буремні роки археографічні функції здебільшого перебрали на себе належні еміграційні українські центри, які мали фінансові можливості, а, головне, налагоджені зв'язки з німецькими (і не тільки) науковими інституціями.

Н.Д. Полонська-Василенко взяла участь у проекті підготовки до видання збірки грамот і привілеїв на Магдебурзьке право містам України, яку започаткував відомий правник-емігрант професор УВУ А.І. Яковлів. Тоді ж почалося жваве і сповнене творчих задумів листування А.І. Яковліва з Н.Д. Полонською-Василенко. Як видно з листів Наталії Дмитрівни до свого пражського колеги, останній запропонував їй віднайти серед забутих рукописів академічних осередків і довести до видання збірку документів і матеріалів на Магдебургію українським містам.

Археографічні студії Н.Д. Полонської-Василенко не були стійким уподобанням у її науковому житті. Вони виникали за потребою моменту і логічно доповнювали її творчу лабораторію. Власне, археографічні розшуки і не могли стати постійним зацікавленням вченої, оскільки процес становлення української радянської археографії тільки починався і був перерваний окупаційною добою. Крім того, цей зародковий період співпав з тоталітарною сталінсько-гітлерівською сваволею як у галузі архівознавства, так, зокрема, і в царині археографії. Тому не дивно, що більшість археографічних задумів історика не здійснились, а плани, якими дослідниця торувала дорогу в майбутнє, так і залишились не реалізованими. Разом з тим сподіваємося, що унікальний досвід і значний спадок Наталії Дмитрівни Полонської-Василенко ще прислужаться дослідницьким розвідкам в Україні і знайдуть відповідне місце в аналах її археографічної історії.

Висновки

Постатей такого масштабу, як Н.Д. Полонська-Василенко, небагато не лише в українській, але і в європейській науці. Її довгий шлях на ниві історичної проблематики увінчався низкою понад 200 праць, частина яких визнається на рівні світової україністики. За тематичним поділом всі студії дослідниці поділяються на окремі групи: з археології – 8; з історії княжої доби України-Руси – 42; з історії Запоріжжя і Південної України – 27; з історії Гетьманщини – 12; з історії української церкви – 18; про УАН та її діячів – 34; біографії наукових і громадських діячів – 29; спогадів – 9; статей з окремих історичних фактів – 12; рецензій на історичні праці – 27.

Дореволюційний шлях вченої в царині історичних знань позначився її працею в галузі археології, історії Київської держави, частково Московщини XIV-XIX ст. та південноукраїнського обширу XVIII ст. Теоретичний фундамент її творчості спирався на пріоритетні положення позитивістської прогресивної історіографії Росії XIX - початку XX ст. і в цілому відповідав розвитку її дослідницької методики. У своїх дослідженнях вона розгорнула епічне полотно руської і української історії упродовж цілого тисячоліття. Особливе місце приділила вона одному з визначних її періодів – Київській Русі. Базуючи свої дослідження на широко залученому археологічному, етнографічному й літописному матеріалі із значним використанням наукової літератури, вона торкнулась різних аспектів історії Давньоруської держави: її внутрішнього та зовнішнього життя, складних взаємин з кочовими народами, високої духовної культури. Однак, незважаючи на надзвичайну широту ерудиції та окреме нетрадиційне осмислення історичних явищ, всі її студії, за деяким винятком (з археології), носили науково-популярний, просвітницький характер, і не мали значного впливу на розвиток історичних знань в Україні та Росії.

Проте працею “Историко-культурный атлас по русской истории” авторка заявила про себе як про здібного та перспективного фахівця в ділянці стародавньої українсько-російської минувшини. Історичні погляди Н.Д. Полонської-Василенко перебували у прямому зв’язку з тодішніми реаліями епохи, однак вже в дореволюційний час вчена виявила чітку аполітичність. Слід зазначити, що, кохаючись в гуманітарних дисциплінах, головне, археології, історії і, частково, літературі і мистецтвознавстві, вона розгорнула досить активну науково-організаційну роботу, яка мала певний громадський резонанс. Її науковий статус збагатився виступами на кількох археологічних форумах, а праця в науково-освітніх інституціях на кшталт Історичного товариства Нестора-літописця та інших сприяла зростанню її дослідницького світогляду та формуванню і збагаченню комплексу історичних знань.

Яскравою сторінкою на педагогічній ниві тогочасної Російської імперії стало приват-доцєнство Наталії Дмитрівни в стінах Київського університету св. Володимира. Участь жінки в роботі вищої школи була досить поодиноким явищем, а викладацька діяльність в такому високому ранзі взагалі була рідкісною подією.

Праці з історії російських старожитностей (археології) високо цінувалися фахівцями, студентами та слухачами і закріпили за нею славу талановитої лекторки.

В радянський час дослідниця, як і вся українська інтелігенція, звідала на собі всю її трагедію, породжену тоталітарною добою. Скептично і дещо стримано ставлячись до українства та української ідеї, вона усвідомила всю важливість національної справи і ревно відстоювала в своїх численних працях та вчинках її основні постулати. За свідченням Н.Д. Полонської-Василенко, цей регіон заходами козацтва, різних слов'янських та інших народів оновлювався і відроджувався як частина великокняжої держави України-Руси. Красномовно підкреслювала історик і далекоюзначення Запорізької Січі в процесі становлення нового суспільства.

В працях Н.Д. Полонської-Василенко міститься безліч цінних фактів і спостережень із сфери еволюції різних форм землевласництва у південноукраїнському регіоні, показана реакційна суть самодержавства в насадженні основ кріпосництва.

До марксизму вчена підійшла, коли їй було вже за 40 років, сформованим науковцем і з серйозною життєвою школою. Вона відчувала на собі вплив епохи й нових історіографічних віянь, що розвивались на ґрунті марксо-ленінської методології та методики наукового дослідження, однак, так і не сприйняла основні прийоми та нові підходи нетрадиційної науки. Суть цього явища можна зрозуміти, якщо взяти до уваги, що еволюція історичних поглядів Н.Д. Полонської-Василенко відставала від швидкоплинних суспільно-політичних реалій. Поруч з тим, що в її працях містяться окремі марксистські положення, дослідниця так і не змогла цілком відмовитись від старих дореволюційних методологічних засад та традицій. Але, незважаючи на такі вади, вона прагнула збагнути чи, принаймні, наблизитись до певних ідеологічних засад, що поступово підміняли живий творчий пошук науковими агітками. Проте вже початок 30-х років і боротьба з так званими пережитками минулого, політизація і уніфікація інтелектуального життя в решті решт перервали просування дослідниці до оволодіння марксо-ленінськими схемами історичного розвитку України. Її серйозні дослідження 20-х – початку 30-х років так і залишились на стадії розробок “нової революційної школи”, яку культивували в лабораторії акад. Д.І. Багалія.

Подвижницька праця Наталії Дмитрівни в поєднанні з організаторськими здібностями піднесли її на одне з чільних місць серед дослідницького корпусу істориків України, а наукова продуктивність поставила в один ряд з найкращими фахівцями в царині вітчизняної історіографії.

Все своє життя професорка була тісно пов'язана з архівною справою, яка давала їй насолоду творчого пошуку, відкривала чарівний світ давньої історії. Певний час як співробітниця КЦАДА історик опрацьовувала архіви, використовуючи їх для своїх високоталановитих наукових творів, а повагу і любов до спеціалістів в ділянці архівознавства зберегла на весь свій довгий вік.

Київський етап для Н.Д. Полонської-Василенко, незважаючи на всі страхіння, які ніс репресивний режим, позначився її тісною дружбою і товаришуванням з багатьма корифеями українознавства, видатними майстрами наукового слова. Між ними назвемо прізвища істориків та літературознавців академіків С.О. Єфремова,

А.Ю. Кримського, Д.І. Багалія, Д.І. Яворницького, М.Є. Слабченка, професора О.П. Оглоблина, письменниці Л.М. Старицької-Черняхівської тощо. Довгі роки саме ця плеяда оточувала визначну представницю вітчизняної інтелігенції, формувала її національний світогляд, розвивала сферу її творчих задумів та планів.

Період сталінського режиму залишив особливо болісний слід в її біографії. Довгий час об'єктом цькування був її другий чоловік акад. М.П. Василенко, безпідставній махровій критиці були піддані улюблені нею наукові авторитети: акад. А.Ю. Кримський, акад. Д.І. Яворницький, проф. О.П. Оглоблін, репресовані акад. С.О. Єфремов та Л.М. Старицька-Черняхівська. На хвилі цієї тоталітарної вакханалії вилучались готові до друку інтелектуальні праці вченої, решта намірів так і залишилась не зреалізованою. Все ж вона не втратила надію на потрібність її досвіду і, попри все, виношувала думку про подальшу творчу роботу.

Н.Д. Полонська-Василенко – одна з перших вітчизняних жінок-докторів історичних наук, удостоєна цього високого ступеня за довголітню дослідницьку працю, і одна з небагатьох представниць слабкої половини – професорів Київського університету.

Майже 30 років по другій світовій війні творила і розбудовувала Наталія Дмитрівна українську історичну дисципліну в еміграції. Цей етап її науково-академічного зростання увійшов яскравою сторінкою в скарбницю європейського наукового процесу, позначився новими творчими злетами і здобутками.

Своє завдання як історика свого народу вона розуміла широко та сумлінно, й талановито його виконувала. В полі зору дослідниці були всі важливі і вузлові моменти історії України, які вона блискуче реалізовувала за допомогою національно-державницької методології. Її наукові інтереси охоплювали стислі огляди історії церкви, культури, писемності, мистецтва, освіти, економіки, торгівлі, техніки, соціальних відносин, історії права, війська та короткі огляди минувшини українських земель. Саме завдяки такому широкому спектру поставлених питань і всебічному вдосконаленню існуючої схеми українського історичного розвитку, еміграційна спадщина Н.Д. Полонської-Василенко має енциклопедичний характер, а фахово підібраний і упорядкований матеріал служить солідною базою як для науки України, так і для суцільного дослідження її історіографії та історіософії.

В еміграції Наталія Дмитрівна стояла біля джерел відродження старих, а подекуди й заснування нових науково-академічних центрів, які зараз відіграють важливу і провідну роль в закордонному українознавстві. Золотими літерами вписано її прізвище в редакційно-видавничий розвій УВАН в Європі та Америці, НТШ, УІТ, розбудову найвідомішого нині гуманітарного часопису “Український історик” , функціонування грандіозного довідкового проекту, значення якого виходить за межі самої України, - “Енциклопедії українознавства” тощо. Важливо і те, що дослідниця виховала, підготувала і вказала творчий шлях цілій генерації талановитих українських істориків, серед яких є поважні доктори, професори і навіть академіки.

Довгий час ім'я та науковий доробок Н.Д. Полонської-Василенко на Батьківщині були об'єктом несамовитого цькування з боку відповідних ідеологічних структур. Мабуть, найкращою відповіддю на всі звинувачення є її епохальні праці,

такі, як “Українська Академія наук (Нарис історії)”, “Запоріжжя XVIII століття та його спадщина”, “Історичні підвалини УАПЦ”, “Історія України”, що стали найкращим пам’ятником і доказом спрямування її непростого життя, позначеного високим служінням українській науці, рідному і милому її серцю краю.

Можна з впевненістю сказати, що творчість Н.Д. Полонської-Василенко витримала випробування часом.

Основні дати життя та діяльності Н.Д. Полонської-Василенко

Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко (в дівочтві Меньшова) народилася 31 січня (13 лютого за новим стилем) 1884 року в Харкові.

1884.15 (28).03	Охрещення у Хрестовоздвиженській церкві м. Харкова
1889	Переїхала до Києва
1900	Закінчила Фундуклеївську жіночу гімназію
1905	Вступила на історико-філологічне відділення приватних Вищих жіночих курсів
1906.14 (26).05	Одружилася з поручиком Сергієм Гавриловичем Полонським
1907	Вступила на історико-філологічне відділення Київських вищих жіночих курсів при Київському університеті
1910	Викладала історію у Київській жіночій прогімназії Н.Г. Байкової
1911	Закінчила Київські вищі жіночі курси і залишена асистентом
1911	Обрана дійсним членом Київського товариства охорони пам'яток старовини та мистецтва
1912	Обрана дійсним членом Історичного товариства Несторалітописця
1913-1914	Видала за редакцією М.В. Довнар-Запольського "Історико-культурний атлас по русской истории с объяснительным текстом"
1914.19 (31).01	Розлучилася з С.Г. Полонським
1916	Обрана приват-доцентом Київського університету
1917-1924	Вчений секретар Київського археологічного інституту
1919	Член Товариства друзів церковної культури
1921	Обрана членом Всеукраїнського археологічного комітету

1921	Звільнена з роботи в Київському університеті
1923.28.04	Одружилася з академіком ВУАН Миколою Прокоповичем Василенком
1924.27.06	Обрана штатним непостійним співробітником мистецької секції Інституту української наукової мови ВУАН
1925.1.01	Архівний реєстратор Центрального архіву давніх актів
1927-1932	Викладач археології Київського художнього інституту
1929-1934	Вчений секретар Комісії для виучування соціально-економічної історії України XVIII-XIX ст. ВУАН
1930-1934	Член Археографічної комісії ВУАН
1934.1.01	Звільнена з ВУАН
1934-1936	Працювала у Всенародній бібліотеці України
1937	Після смерті М.П. Василенка (1935) одружилася з економістом Олександром Михайловичем Моргуном.
1938-1941	Старший науковий співробітник Інституту історії України АН УРСР
1940.18.10	Захистила в Москві дисертацію на науковий ступінь доктора історичних наук за темою “Очерки по истории заселения Южной Украины в середине XVIII в. (1734-1775 гг.)”
1940-1941	Професор Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка
1941.20.10	Призначена директором Археологічного інституту
1941.15.12	Призначена директором Київського центрального архіву давніх актів
1942	Науковий консультант Музею-архіву переходової доби історії Києва
1943.19.09	Переїхала з чоловіком у Львів
1944-1945	Переїхала до Чехословаччини, де у Празі викладала в Українському вільному університеті
1945-1973	Професор Українського вільного університету у Мюнхені (Німеччина)

- 1947 Обрана дійсним членом Наукового товариства
ім. Т.Г. Шевченка
- 1948 Обрана дійсним членом Української вільної академії наук
- 1953 Обрана дійсним членом Міжнародної академії наук у
Парижі
- 1965-1967 Надруковано у Мюнхені двотомну працю “Запоріжжя
XVIII століття та його спадщина”
- 1965 Одна з ініціаторів створення Українського історичного
товариства. Очолила його мюнхенську філію
- 1972 У Мюнхені видруковано перший том “Історії України”
- 1973 Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко померла 8
червня 1973 року в м. Дармштадті, а похована в м. Новий
Ульм (Німеччина).

Література про Н.Д. Полонську-Василенко

1. **Білокінь С.** Н.Д. Полонська-Василенко – історик, філософ, біограф // Книжник. – 1991. - №4. – С. 21.
2. **Богдашина О.** Листи Н.Д. Полонської-Василенко до О.Д. Багалій-Татарінової // Наук. зап. / Ін-т укр. археограф. та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. – К., 1999. – Т. 3. – С. 498-520.
3. **Верба І.В.** Археографічна діяльність Н.Д. Полонської-Василенко. Історія української археографії: персоналії. Вип. 4. – К.: 1996. – 38 с.
4. **Верба І.В.** В'ячеслав Липинський у науковій спадщині Наталі Полонської-Василенко // В'ячеслав Липинський: історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. – К., 1994.
5. **Верба І.В.** Діяльність Комісії з української емблематики в окупованому Києві (літо 1942 р.) // Третя наукова геральдична конференція. Зб. тез і повідомлень. – Львів, 1993. – С. 20-22.
6. **Верба І.В.** Долі людські // Всесвіт. – 1994. - №1. – С. 163-165.
7. **Верба І.В.** Життя і творчість Н.Д. Полонської-Василенко (1884-1973) / НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського; Центральний держ. архів-музей літератури і мистецтва України. – К., 2000. – 340 с.: фото.
8. **Верба І.В.** Забута спадщина: [Про наук. діяльність укр. історика Н.Д. Полонської-Василенко (1884-1973)] // Наука і суспільство. – 1993. – №7-8. - С.53-55.
9. **Верба І.В.** “Запорізька матка”. Н.Д. Полонська-Василенко: короткий нарис життя і діяльності // Старожитності. – 1992. – №20. – С. 4-5.
10. **Верба І.В.** Людина незвичайної долі: [Полонська-Василенко Наталія Дмитрівна – історик, краєзнавець] // Іст. календар - 1999. – К., 1998. – С. 57-59.
11. **Верба І.В.** Н.Д. Полонська-Василенко // Київ. старовина. – 1993. – №5. – С. 25-40.
12. **Верба І.В.** Н.Д. Полонська-Василенко – історик та археограф (1884-1973): Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. іст. наук / НАН України, Ін-т укр. археографії. – К., 1994. –16 с.

13. **Верба І.В.** Н.Д. Полонська-Василенко: сторінки життєвого та творчого шляху // Укр. іст. журн. - 1993. - №7-8. – С.70-84.
14. **Верба І.В.** Н.Д. Полонська-Василенко як краєзнавець України // Шоста Всеукр. наук. конф. з історичного краєзнавства. – Луцьк, 1993. – С. 243-244.
15. **Верба І.В.** Незабутнє ім'я історика: [Н.Д. Полонська-Василенко] // Трибуна. – 1993. - №6. – С. 29.
16. **Верба І.В.** Роль представників та послідовників школи В.Б. Антоновича в житті та творчій діяльності Н.Д. Полонської-Василенко // Академія пам'яті професора Володимира Антоновича. – К., 1994. – С. 217-223.
17. **Верба І.В.**, Водотика С.Г. Документи архівосховищ України про життєвий і творчий шлях Н.Д. Полонської-Василенко // Архіви України. – 1993. - №4-6. – С. 45-51.
18. **Верба І.В.**, Овчаренко П.Д., Рубльов О.С. Н.Д. Полонська-Василенко: історично-біографічний нарис життя і діяльності // Полонська-Василенко Н. Українська Академія Наук (Нарис історії). – К., 1993. – С. 8-22.
19. **Винар Л.** Матеріяли до біографії Наталії Полонської-Василенко // Укр. історик. – 1983. - №2-4. – С. 55-76.
20. **Винар Л.** Наталія Полонська-Василенко. Видатні жінки України. Вінніпег, Мюнхен: Накладом Союзу Українок Канади, 1969. – С. 160 // Укр. історик. – 1969. - №4. – С. 123-124.
21. **Винар Л.** Наталія Полонська-Василенко // Полонська-Василенко Н. Запоріжжя XVIII століття та його спадщина. – Мюнхен: Українська Вільна Академія Наук в Німеччині: В-во “Дніпрова хвиля”. - 1965. – Т.1. – С. 397; Укр. історик. – 1966. - №1-2. – С. 111-113.
22. **Винар Л.** Наталія Полонська-Василенко // Полонська-Василенко Н. Запоріжжя XVIII століття та його спадщина. – Мюнхен: Українська Вільна Академія Наук в Німеччині: Вид-во “Дніпрова хвиля”. - 1967. – Т.2. – С. 247; Укр. історик. – 1969. - №1-3. – С. 149-150.
23. **Винар Л.** Пам'яті професора Наталії Полонської-Василенко (1884-1973-1983) // Укр. історик. – 1983. - №2-4. – С. 37.
24. **Винар Л.** Професор Наталія Полонська-Василенко і Українське Історичне товариство // Укр. історик. – 1969. - №1-3. – С. 102-105.
25. **Герус-Тарнавецька І.** Наталія Полонська. – Вінніпег, 1974.

26. **Данилевська Н.** (Полонська-Василенко Н.) Загублений рід // Визначні жінки України. – Новий Ульм, 1950. – С. 63.
27. **Денисенко Г.Г.** Краєзнавча діяльність Н.Д. Полонської-Василенко // VIII Всеукр. наук. конф. “Історичне краєзнавство і культура”. – К.; Х., 1997. – С. 158-161.
28. **Заруба В.М.** “Життя моє на три з мінусом...”: З історії АН України // Слово і час. – 1993. - №8. – С. 68-71.
29. **Заруба В.М.** Коментар до одного листа: (Лист Н.Д. Полонської-Василенко до Д.І. Яворницького) // Собор. – Дніпропетровськ. – 1991. – 12 жовт.
30. **Крячок М.І.** З листів Д.І. Яворницького до Н.Д. Полонської-Василенко // Архіви України. – 1993. - №4-6. – С. 51-55.
31. **Кучерук О.** Документи останньої волі Наталії Полонської-Василенко // Хроніка 2000. – 2002. – Вип. 51-52. – С. 687-692.
32. **Лупейко В.** Реабілітована історією: [Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко – укр. історик, археолог, філософ (1884-1973)] // Освіта. – 1998. – 8-15 квіт. – С. 12-13.
33. **Мазур І.Д.,** Водотика С.Г. Н.Д. Полонська-Василенко як історик Запоріжжя // Шляхи розвитку слов’янських народів: Актуальні проблеми історії: Зб. наук.-метод. праць КДПІ ім. М.П. Драгоманова. – К., 1992. – Вип. 2-3. – С. 219-228.
34. **Моргун О.** До життєпису Наталії Дмитрівни Полонської-Василенко-Моргун // Укр. історик. – 1983. - №2-4. – С. 51-54.
35. **Моргун О.** “...Якби не мільйони нейтральних, байдужих боягузів”: [Н. Полонська-Василенко] // Нар. газ. – 1993. – груд. (№49). – С.6.
36. **Непомнящий А.А.** Полонская-Василенко Н.Д. и развитие исторического краеведения Крыма в первой трети XX века // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: (Зб. ст.). – К., 1999. – Вип. 6. – С. 302-307.
37. **Оглоблин О.** Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко [З нагоди 85-ліття] // Полонська-Василенко Н. Видатні жінки України.- Вінніпег; Мюнхен, 1969.- С. 14.
38. **Оглоблин О.П.** 70-ліття життя й 45-ліття наукової діяльності проф. Н.Д. Полонської-Василенко // Укр. вісті. – 1954. – Ч. 18.
39. **Оглоблин О.** Українська церковна історіографія // Укр. історик. – 1969.- №4.- С. 27. – (Про Н.Д. Полонську-Василенко).

40. **Омельченко В.** Наталія Полонська-Василенко: (3 нагоди 85-ї річниці з дня народження і 60-ї річниці наук.-акад. діяльності) // Укр. історик. – 1969. – №1-3. – С. 86-94.
41. **Омельченко В.** Проза. Наталя Полонська-Василенко // Свобода. – 1954. – 26 лют.
42. **Омельченко В.** Проза. Наталя Полонська-Василенко // Свобода. – 1962. – 3-4 трав.
43. **Омельченко В.** Проф. д-р Олександр Оглоблин (життя і діяльність) // Укр. історик. – 1989. - №4. – С. 41. – (Про Н.Д. Полонську-Василенко).
44. **Омельченко В.** Професор Наталія Полонська-Василенко: (До 25-ліття від дня смерті) // На службі Клію. – К., 2000. – С. 346-355.
45. **Полонська-Василенко Наталія** // Енциклопедія українознавства. – Т. 6. – С. 2198.
46. **Полонська-Василенко Наталія Дмитрівна** // Довідник з історії України. А-Я. – К., 2002. – С. 595-596.
47. **Семенко Ю.** Полонська-Василенко у Києві й на еміграції // Старожитності. – 1993. - №13-14. – С. 20-21.
48. **Ульяновський В.** Наталія Полонська-Василенко: штрихи до портрета // Полонська-Василенко Н. Історія України: В 2-х т. – Т. 1. – К., 1992. – С. V-LVI.
49. **Ульяновський В.** Наталя Дмитрівна Полонська-Василенко-Моргун: сторінками життєпису // Полонська-Василенко Н. Історія України: В 2-х т. - 3-е вид. – Т. 1. – К., 1995. – С. LXXXVIII.
50. **Ульяновський В.І.** Передмова // Наталія Полонська-Василенко. Історія України. – К., 1995.
51. **Чадаєва Е.** Триумф ученого: [Об укр. историке Н.Д. Полонской-Василенко] // Наша республика. – 1995. – 28 апр. – С. 22.

Хронологічний покажчик праць Н.Д. Полонської-Василенко

Головний реєстр друкованої наукової спадщини Н.Д. Полонської-Василенко укладений В.І. Ульяновським (див. Полонська-Василенко Н. Історія України: В 2-х т. – К., 1992. – Т. 2. – С. 600-605), який включає близько 100 позицій. Натомість, за своє творче життя дослідниця підготувала і надрукувала майже 200 різних за жанром наукових і публіцистичних праць. Серед них монографії, наукові нариси, статті, рецензії, доповіді, промови тощо.

1904

52. **Театр** и музыка // Киев. мысль. – 1904. - №114.

1910

53. **Городское** и сельское население древней Руси // Русская история в очерках и статьях. – К., 1910. – Ч. 1.

54. **Происхождение**, источники и состав “Русской правды” // Русская история в очерках и статьях. – К., 1910. – Ч. 1.

55. **Степняки** // Русская история в очерках и статьях. – К., 1910. – Ч. 1.

1911

56. **Церковные** древности Киева. - Киев-СПб, 1911.

57. **Археологические** раскопки В. Хвойка в местечке Белгородке // Тр. предвар. комитета XV археол. съезда. – М., 1911.

58. **IV** областной археологический съезд в Костроме // Изв. отд. рус. языка и словесности Рос. Академии наук. – СПб., 1911. – Т. XVI. – Кн. 1. – С. 121-135.

1912

59. **Великий** Новгород и XV археологический съезд // Воен.-ист. вестник. – 1912. – Вып. 2.

60. **Домашний** и общественный быт Московской Руси // Русская история в очерках и статьях. – К., 1912. – Ч. 3. – С.637-698.

61. **Наглядные** пособия по русской истории // Минерва. – К., 1912.

62. **Обзор** наглядных пособий по русской истории // Изд. Высших Женских курсов. – К., 1912. – 66 с.
63. **Черты** быта крепостных крестьян по данным вотчинного архива кн. Куракиных и Чичериных // Изв. Костром. учен. арх. Комиссии. – Кострома, 1912.

1913

64. **Историко-культурный атлас** по русской истории. – К., 1913-1914. – Вып. 1-3.
65. **Рец.: Спицын А.** Историко-культурный атлас по русской истории с объяснительным текстом. – К. 1913. – Вып. 1 // Журн. Мин-ва Нар. Просвещения. – СПб., 1913. - №8. – С. 247-249.
66. **Страничка** из истории кабацкого дела в XVII в. // Сб. ист. этногр. кружка при Киев. ун-те св. Владимира. – К., 1913. – Вып. 1.

1914

67. **Черты** быта крепостных крестьян по данным вотчинного архива кн. Куракиных и гг. Чичериных // Труды пятнадцатого археологического съезда в Новгороде. – М., 1914. – Т. 1. – С. 141-143.

1917

68. **К** вопросу о христианстве на Руси до Владимира // Журн. Мин-ва нар. просвещения. – 1917. – Кн. IX.

1918

69. **Одно** из культурных начинаний имп. Вольного экономического общества: (Садоводчество и виноделие в Тавриде в конце XVIII ст.) // Изв. Таврич. арх. комиссии. – Симферополь, 1918. – Т. 54. – С. 95-126.
70. **Первые** десять лет Симферополя // Изв. Таврич. арх. комиссии. – Симферополь, 1918. – Т. 54.
71. **Страничка** из прошлого Симферополя // Изв. Таврич. арх. комиссии. – Симферополь, 1918. – Т. 54.

1921

72. **Первобытная** археология. – К., 1921.

1926

73. **З історії останніх часів Запоріжжя** // Зап. іст.-філол. від. ВУАН. – К., 1926. – Т. 9. – С. 331.
74. **Перший Всеукраїнський з'їзд архівних робітників в Харкові** // Бібліологічні вісті. – 1926. - №1.

1927

75. **Історики Запоріжжя** // Зб. на пошану акад. Д.І. Багалія. – К., 1927.
76. **Маніфест 3 серпня 1775 року в світлі тогочасних ідей** // Зап. іст.-філол. від. ВУАН. – К., 1927. – Кн. 12.
77. **Рец.: Біднов В.** Атакування Запорозької Січі 1775 р. (з нагоди 150-літніх роковин зруйнування Січі) // Літературно-Науковий вістник. – 1925. – Кн. IX. – С. 51-70.
78. **Рец.: Біднов В.** “Устное повествование запорожца Н.Л. Коржа” та його походження і значення. – Прага, 1927. – С. 1-28 // Літературно-Науковий вістник. – 1925. – Кн. IX.
79. **Рец.: Известия** Таврического общества истории, археологии и этнографии. – Симферополь, 1927. – С. VIII. – С. 207; Зап. іст.-філол. від. ВУАН.– К., 1927. – Кн. XV.

1928

80. **Известия** Таврического Общества истории, археологии и древностей. – Симферополь, 1928. – Т. II. – 192 с.
81. **Наука** и научные работники СССР. - Ленинград., 1928. – Ч. VI. – С. 494.

1929

82. **Історики Запоріжжя** // Вісник Одеського Краєзнавчого товариства. – Одеса, 1929.
83. **Рец.: Известия** Таврического Общества истории, археологии и древностей. Симферополь, 1928 // Зап. іст.-філол. від. ВУАН. – К., 1929. – Кн. XXIII.
84. **Рец.: Проф. М.Є. Слабченко.** Соціально-правова організація Січі Запорозької. – Одеса, 1927 // Зап. іст.-філол. від. ВУАН. – К., 1929. – Кн. XVI.
85. **Південна Україна 1787 року: (З студій з історії колонізації)** // Зап. іст.-філол. від. ВУАН. – К., 1929. – Кн. 24. – С. 303-366.

1930

86. **Нездійснений** архітектурний проект: (До історії Катеринослава) // Зап. іст.-філол. від. ВУАН. – К., 1930. – Кн. 25.
87. **Перша** бібліотека на Південній Україні та її доля // Бібліологічні вісті. – 1930. - №4. – С. 72-91.
88. **Перші** кроки єврейської колонізації в Південній Україні (до студій над історією колонізації) // Праці Євр. археогр. комісії ВУАН. – К., 1930. – Т. 2.

1931

89. **Майно** запорізької старшини як джерело для соціально-економічного дослідження історії Запоріжжя // Праці Комісії для виучування соціально-економічної історії України. – К., 1931. – Т. 1.
90. **Матеріали** до історії гірничої промисловості Донбасу // Праці Комісії для виучування соціально-економічної історії України. – К., 1931. – Т. 1.
91. **Перша** бібліотека на Південній Україні // Бібліографічні вісті. – 1931. - №4.

1932

92. **Майно** запорізької старшини як джерело для соціально-економічного дослідження історії Запоріжжя // Нариси з соціально-економічної історії України. Праці Комісії соціально-економічної історії України. – Т. 1. – К., 1932. – С. 127-206.
93. **Матеріали** до історії гірничої промисловості Донбасу // Нариси з соціально-економічної історії України. Праці Комісії соціально-економічної історії України. – Т. 1. – К., 1932. – С. 207-229.

1939

94. **Від** Нарви до Полтави // Вісті. – 1939. – 4 лип.
95. **Героїчна** оборона // Комуніст. – 1939. - №7.
96. **Народна** війна // Пролет. правда. – 1939. – 9 лип.
97. **Одностайна** відсіч // Пролет. правда. – 1939. – 8 лип.
98. **Петр I** и Карл XII // Сов. Украина. – 1939. – №48.
99. **Роль** Петра I в підготовці полтавської перемоги // Полтавська перемога: Зб. праць Ін-ту історії України. – К., 1939.

1940

100. **До історіографії Запоріжжя XVIII століття** // Зап. іст.-філол. ф-ту Львів. ун-ту. – Львів, 1940. – Т. 1.

1942

101. **Академік І.А. Гільденштедт і його подорож по Україні** // Нове українське слово. – 1942. – 25 січ.
102. **Київ – “стольний град” Володимира Святого і Ярослава Мудрого** // Нове українське слово. – 1942. – 8 лют.

1944

103. **Київ часів Володимира та Ярослава.** – Прага, 1944
104. **Заселення Південної України в середині XVIII ст. (1734-1775 рр.)** // Чорномор. збірник. – Варшава, 1944.
105. **Українське козацтво** // Укр. дійсність (Прага). – 1944. -№34.

1946

106. **Митрополит Київський Іларіон** // Бюлетень Богословсько-Педагогічної Академії УАЦ. – Мюнхен, 1946. – Вип. 3.

1947

107. **Братства на Україні в минулому і сучасному.** – Мюнхен, 1947.
108. **Заселення Південної України** // Укр. морськ. інститут. – Женева, 1947.
109. **М.П. Василенко** // Голос державника. – 1947. - №6.
110. **Хмельниччина** // Календар-альманах. – Мюнхен, 1947.

1948

111. **Видання Всеукраїнської Академії Наук, знищені большевицькою владою** // Бібліологічні вісті УВАН. – Авгсбург, 1948. – (Перевидано: Книжник. – 1991. - №4).
112. **Хмельниччина** // Укр. вісті. – 1948. - №3-26.

1949

113. **Історія Української церкви.** – Мюнхен, 1949.

114. **Палій** і Мазепа. – Мюнхен, 1949.
115. **Палій** та Мазепа. – Авгсбург: Друкарня Сажина, 1949. – 12 с. – (Укр. Вільна Акад. Наук. Сер.: Укр. історія. Мазепа та його доба: Зб. 1-43).
116. **Історія** Церкви // Енциклопедія українознавства. – Мюнхен-Нью-Йорк, 1949. – Т. 1. – Ч. 3. – (У співавторстві з М. Чубатим).

1950

117. **Загублений** рід // Визначні жінки України. – Новий Ульм, 1950.

1951

118. **Теорія** III Риму в Росії протягом XVIII та XIX ст. – Мюнхен: Церковно-археографічна Комісія Апостольського Візитора для українців у Західній Європі, 1951. – 48 с.
119. **М.П. Василенко** і Українська Академія Наук // Україна (Париж). – 1951. - №5.
120. **Перша** державницька праця з давньої історії України: До 30-річчя виходу в світ “Історії України” доктора С. Томашівського // Державницька думка. – 1951. - №4.

1952

121. **Теорія** III Риму в Росії протягом XVIII-го та XIX-го століть. – Мюнхен, 1952.
122. **До історії** повстання на Запоріжжі 1768 року // Наук. збірник УВАН. – Нью-Йорк, 1952. – Ч. 1.
123. **Доунар-Запольські**. Зацемки до біографії // Записі Белоруського Інституту науки і мистецтва. – Нью-Йорк, 1952. – Ч. 1.
124. **Київський** князь Аскольд і перше хрещення Руси-України // Наша культура. – 1952. - №8. – (Перевидано: Рідна церква. – 1996. – Ч. 67).
125. **Княгиня** Ольга // Віра і культура. – 1952. – №3-4
126. **Остання** п’єса Л.М. Старицької-Черняхівської // Україна (Париж), 1952. - №8. – С. 645-647.
127. **Цензурові** утиски на Україні // Україна (Париж), 1952. - №7. - (Перевидано: Книжник. – 1992. – №4. – С. 511-516).

1953

128. **Дмитро** Дорошенко // Укр. літопис. – 1953. – Ч. 1.

129. **Дмитро** Іванович Дорошенко – історик-державник // Укр. літопис. – 1953. – Ч. 1.
130. **Д.І. Дорошенко** та його громадсько-політична діяльність // Укр. літопис. – 1953. – Ч. 1.
131. **З** моїх спогадів про М. Грушевського // Україна (Париж), 1953. - №9.
132. **Митрополит** Клим Смолятич // Віра й Культура. – 1953. – Ч. 1-2.

1954

133. **900-річний** ювілей Київського князівства // Сучасна Україна. – Мюнхен, 1954.
134. **Київська** держава і Захід // Визвол. шлях (Лондон). – 1954. - №1.
135. **Княгиня** Ольга // Рідна церква. – 1954. - №4.
136. **Княгиня** Романова Анна // Визвол. шлях (Лондон). – 1954. - №9.
137. **Король** Данило на тлі історичної доби // Визвол. шлях (Лондон). – 1954. - №9.
138. **Останній** кошовий отаман Запорізької Січі П. Калнишевський // Вісн. ООЧСУ. – Нью-Йорк, 1954. - №2-3.
139. **Рец.:** Оглоблин О. Українсько-московська угода // Укр. літопис. – 1954. - №2.
140. **Павло** Скоропадський // Наша Держава. – Торонто, 1954. - №8.
141. **Ярослав** Мудрий // Рідна церква. – 1954. - №6.

1955

142. **Процес** центра дій. – Мюнхен, 1955.
143. **Українська** Академія наук. – Мюнхен, 1955. – Т. 1; 1958. – Т. 2.
144. **Братства** на Україні // Рідна церква. – Мюнхен, 1955. – Ч. 17.
145. **Рец.:** Москаленко А. В обороні правди і діла гетьмана Павла Скоропадського // За єдність нації. – Лондон, 1955. – Ч. V.
146. **Зруйнування** Запорізької Січі // Вісн. ООЧСУ. – Нью-Йорк, 1955. – №7-8.
147. **Княгиня** Ольга // Гомін України. – 1955. - №32.
148. **Княгиня** Ольга // Woman's international Exposition. - 1955. - №V.

149. **Княгиня Ольга** // The Ukrainian review. – London. - 1955. - №4
150. **Наслідки Переяславського договору в галузі духовної культури** // Вісн. ООЧСУ. – 1955. - №2.
151. **Ольга Велика – княгиня України-Русі** // Вісн. ООЧСУ. – 1955. – №10-11.
152. **Переяславський договір** // За єдність нації (Лондон). – 1955. - №4.
153. **Переяславський договір 1654 р. в очах його сучасників** // Визвол. шлях (Лондон). – 1955. - №4.

1956

154. **Академік М.П. Василенко** // Віра і культура. – 1956. - №31.
155. **До історії першої Новоросійської губернії (1764-1774)** // Наук. збірник УВУ. – Мюнхен, 1956. – Т. VI.
156. **Світлій пам'яті Марії та Катерини Грушевських** // Наше життя. – Філадельфія. 1956. - №3-4.

1957

157. **До ідеології “Історії Русів”** // Вісн. ООЧСУ. – 1956. - №12; 1957. – №1.
158. **Рец.:** Оглоблин О. Історія Русів // Наук. записки УВУ. – Мюнхен, 1957. - №1.
159. **Життя і наукова діяльність Б.Крупницького** // Крупницький Б. Історична наука під Советами. – Мюнхен, 1957.
160. **Пам'яті вченої** // Наше життя. – Філадельфія, 1957. – Ч. 2.

1958

161. **Українська Академія наук (нарис історії).** – Мюнхен, 1958. – Ч. II. – С. 9-10.

1959

162. **Гетьман Іван Мазепа та його доба** // Укр. самостійник. – Мюнхен, 1959. – Ч. 26.
163. **Євпраксія-Адельгейда – княжна київська, імператриця німецька** // Наше життя. – 1959. - №9.
164. **Особливості Української Православної церкви** // Укр. збірник. – 1959. - №14.

165. **Проф.** О.Я. Шульгин // Наук. записки УВУ. – Мюнхен, 1959. - №3.
166. **Рец.:** Розвиток наук в Українській РСР за 40 років // Укр. збірник. – 1959. - №16.

1960

167. **Заселення** Південної України в XVIII ст. – Мюнхен, 1960. – Т. 1-2.
168. **Культура** України-Руси за дохристиянської доби // Самост. Україна. – 1960. – Трав.
169. **Нове** фальшування історії // Укр. збірник. Інститут для вивчення ССРСР. – Мюнхен, 1960. – Кн. 17. – С. 45-52.
170. **Сорочинська** трагедія // Укр. самостійник. – 1960. – Ч. 31.
171. **1905** рік на Україні // Укр. самостійник. – 1960. – Ч. 31.

1961

172. **Аскольдове** хрещення // Вільна думка. – 1961. - №6.
173. **Дочка** Володимира Мономаха (Євфимія) // Наше життя. – 1961. - №5.

1962

174. **Історичні** підвалини УАПЦ. – Рим, 1962.
175. **Історична** наука в Україні за советської доби та доля істориків // Зап. Наук. тов-ва ім. Т.Г. Шевченка. – 1962. – Т. 173.
176. **Початок** держави Русі-України // Визвол. шлях (Лондон). – 1962. – №4-5.
177. **“Сорочинська** трагедія” та українська “дума” Короленка // Зап. Наук. тов-ва ім. Т.Г. Шевченка. – 1962. – Т. 169.

1963

178. **Академік** В.І. Вернадський // Листи до приятелів. – Нью-Йорк, 1963. – Кн. 7-8, 9-10.
179. **Київ** часів М. Зерова та П. Филиповича // Безсмертні. – Мюнхен, 1963.
180. **Перші** віки християнства в Україні // Інформ. листок християнського руху. – 1963. – Листопад.
181. **Рец.:** Винар Л. Андрій Войнаровський // Укр. історик. – 1963. - №1.

1964

182. **Дві** концепції історії України та Росії. – Мюнхен, 1964.
183. **Історичні** підвалини УАПЦ. – Мюнхен, 1964.
184. **До** історії України ХІХ ст. // Укр. історик. – 1964. - №4; 1965. - №1-2.
185. **Людмила** Старицька-Черняхівська // Спілка Визволення України й Спілка Української Молоді: спогади, документи й матеріали про діяльність. – Нью-Йорк – Мюнхен, 1964. – Ч. 2. – С. 104-105.
186. **Михайло** Слабченко // СВУ-СУМ. – Мюнхен, 1964. – Ч. 2.
187. **С.О. Єфремов**: Спогади // СВУ-СУМ. – Мюнхен, 1964. – Ч. 2.

1965

188. **Запоріжжя** ХVІІІ століття та його спадщина. – Мюнхен, 1965. – Т. 1-2.
189. **Південна** Україна після зруйнування Січі // Наук. записки УВУ. – Мюнхен, 1965. – Т. 7.
190. **Проф.** Павло Іванович Зайцев // Наук. записки УВУ. – Мюнхен, 1965. – Ч. 8.
191. **Сторінки** спогадів: Український вільний університет // Укр. історик. – 1965. - №3-4. – С. 39-47.

1966

192. **Микола** Прокопович Василенко – життя та наукова діяльність // Укр. історик. – 1966. - №3-4. – С. 46-47.
193. **Редакційна** діяльність М.П. Василенка // Укр. історик. – 1966. - №3-4. – С.108-109.
194. **Українська** Православна Церква після Переяславської угоди. Релігія в житті українського народу // Записки Наук. тов-ва ім. Т.Г. Шевченка. – 1966. – Т. 181.

1967

195. **Запоріжжя** ХVІІІ століття та його спадщина. - Мюнхен, 1967. – Т. 1-2.
196. **Les Relations l'Ukraine avec les Etats europeens an X-XIII siecles.** – Paris, 1967.
197. **Ukraine-Rus and Western Europe in 10 th. – 13 th. Centuries.** – London, 1967.
198. **Микола** Прокопович Василенко // Визвол. шлях. – 1967. – Кн. ІХ-Х.

199. **1100-річчя** першого хрещення України-Русі // Шлях Перемоги. - Мюнхен, 1967. – Ч. 40-41.

1968

200. **Two** conceptions of the History of Ukraine and Russia. – London, 1968.

201. **Архів** Запорізької Січі та питання про видання його // Укр. історик. – 1968. – №1-4. – С. 134-137.

202. **До історії архівів Києва: (Зі спогадів)** // Укр. історик. – 1968. - №1-4.

1969

203. **Видатні** жінки України. – Вінніпег. - Мюнхен, 1969.

204. **Собори** в Українській церкві // Рідна церква. - Мюнхен, 1969. – Ч. 80.

1970

205. **Олександр** Петрович Оглоблин в очах сучасниці // Укр. історик. – 1970. – №1-3. – С. 34.

206. **Пам'яті** Домета Олянина. 1892-1970 // Укр. історик. – 1970. - №4. – С. 85.

1971

207. **Українська** історіографія = Ukrainische Geschichtsschreibung: На правах рукопису. – Мюнхен: Український Вільний університет, 1971. – [Серія: Скрипти, Ч. 38]. – С. 47-48, 56, 59.

208. **Академік** Агатангел Юхимович Кримський. 1871-1941 // Укр. історик. – 1971. - №3-4. – С. 94-96.

209. **Наукова** спадщина академіка А.Ю. Кримського // Укр. історик. – 1971. – №3-4.

210. **Український** Вільний університет 1921-1971 // Укр. історик. – 1971. – №1-2.

1972

211. **Історія** України. – Мюнхен, 1972-1976. – Т. 1-2. – (Перевидано: К., 1992, 1993, 1995).

1974

212. **До історії Гетьманської України XVII-XX вв.** // Науковий збірник Українського Вільного університету. – Т. VIII. – Збірник на пошану Івана Мірчука (1891-1961). – Мюнхен, 1974.

1977

213. **Рюрик та Аскольд** // Збірник на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина. – Нью-Йорк, 1977.

1983

214. **Моя наукова праця: (Спогади, 1914-1916)** // Укр. історик. – 1983. – №2-4.

1988

215. **Революція 1917: спогади** // Укр. історик. – 1988. - №1-4. – С. 126.

1989

216. **Революція 1917 року: Спогади** // Укр. історик. – 1989. - №1-3.

1991

217. **Історія України: 1900-1923.** – К., 1991.

1992

218. **Історія України: 1900-1923 рр.: Українське відродження: Історія і сучасність.** – К.: Пам'ятки України, 1992. – 136 с.
219. **Історія України: У 2 т. – Т. 1. До середини XVII століття.** – К.: Либідь, 1992. – 640 с.
220. **Історія України: У 2 т. – Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року.** – К.: Либідь, 1992. – 608 с.

1993

221. **Едиційна археографія в Україні у XIX-XX ст.** – Вип. 1. – К., 1993. – 81 с.
222. **Історія України: У 2 т. – Т. 1. До середини XVII століття.** – 2-е вид. - К.: Либідь, 1993. – 588 с.
223. **Історія України: У 2 т. – Т. 2. - Від середини XVII століття до 1923 року.** – 2-е вид. – К.: Либідь, 1993. – 608 с.

224. **Українська Академія наук: Нарис історії.** – К.: Наук. думка, 1993. – 414 с.
225. **Історики Запоріжжя XVIII віку:** [С.І. Мишецький, Г.Ф. Міллер, О.І. Фігельман, С. Зарульський, І.М. Болтін, фр. Леклерк]: [Текст доп., проч. перед чл. Одес. краєзн. комісії при УАН, 1927 р.] / Авт. публ. Г. Зленко // Україна. – 1993. - №20. – С. 32-33.
226. **Лист Н.Д. Полонської-Василенко до А.І. Яковліва від 23 вересня 1942 р.** // Київ. старовина. –1993. - №5. – С. 36-37.

1995

227. **Гетьманство Данила Апостола** // Наука і суспільство. – 1995. – №3-4; 5-6.

1998

228. **Південна Україна XVIII-XIX століття:** Зап. наук.-досл. лабораторії історії Південної України Запоріж. держ. ун-ту / Культурний центр “Хортиця” та ін.; Редкол.: А.В. Бойко (голов. ред.) та ін. – Запоріжжя. Вип. 3. – 1998. – 209 с. Вип. 4 (5). – 1999. – 299, [3] с.
229. **Схід-Захід: Іст.-культур. зб.** / Харк. держ. акад. культури та ін.; Редкол.: В.В. Кравченко (голов. ред. та упоряд.). – Х.: Майдан, 1998. – Вип. 1.– 264 с.

2002

230. **Історія України: У 2 т. – Т. 1. До середини XVII століття.** - 4-е вид., стер. - К.: Либідь, 2002. – 591 с.
231. **Історія України: У 2 т. – Т. 2. - Від середини XVII століття до 1923 року.** – 4-е вид., стер. - К.: Либідь, 2002. – 608 с.
232. **Дмитро Іванович Дорошенко – історик-державник: До 120-ліття з дня народження Д. Дорошенка (1882-1951)** // Нар. газ. – 2002. – 25 квіт.-1 трав. (№13). – С. 5.
233. **Цензурні утиски на Україні: До історії російської цензури на Україні на поч. XX ст.** // Хроніка 2000. – 2002. – Вип. №51-52. – С. 312-321.

Іменний покажчик*

Антонович В.Б.	(16)
Апостол Д.П.	(227)
Аскольд (київський князь)	(124), (172), (213)
Багалій Д.І.	(75)
Багалій-Татарінова О.Д.	(2)
Біднов В.	77, 78
Білокін С.	1
Богдашина О.	2
Бойко А.В.	(228)
Болтін І.М.	(225)
Василенко М.П.	(109), (119), (154), (192), (193), (198)
Верба І.В.	3-18
Вернадський В.І.	(178)
Винар Л.	19-24, (181)
Водотика С.Г.	17, 33
Войнаровський А.	(181)
Володимир Мономах	(173)
Володимир Святий	(68), (102), (103)
Герус-Тарнавецька І.	25
Гільденштедт І.А.	101
Грушевська Катерина	(156)
Грушевська Марія	(156)
Грушевський М.	(131)
Данилевська Н.	26
Данило (король)	137
Денисенко Г.Г.	27
Дорошенко Д.І.	(128), (129), (130), (232)

* Покажчик не включає імен, що згадуються в текстовій частині. Також опущено прізвища Н.Д. Полонської-Василенко в дівочтві і заміжжі (Н.Д. Меньшова, Н.Д. Полонська)

Доунар-Запольські	(123)
Євпраксія-Адельгейда (княжна київська)	(163)
Євфімія	(173)
Єфремов С.О.	(187)
Зайцев П.І.	(190)
Заруба В.М.	28, 29
Зарульський С.	(225)
Зеров М.	(179)
Зленко Г.	(225)
Іларіон (митрополит Київський)	(106)
Калнишевський П.	(138)
Карл XII	(98)
Корж Н.Л.	(78)
Короленко В.Г.	(177)
Кравченко В.В.	(229)
Кримський А.Ю.	(208), (209)
Крупницький Б.	(159)
Крячок М.І.	30
Кучерук О.	31
Леклерк	(225)
Липинський В.	(4)
Лупейко В.	32
Мазепа І.	(114), (115), (162)
Мазур І.Д.	33
Мишецький С.І.	(225)
Міллер Г.Ф.	(225)
Мірчук І.	(212)
Моргун О.	34, 35
Москаленко А.	145
Непомнящий А.А.	36

Овчаренко П.Д.	18
Оглоблин О.П.	37-39, (43), 139, 158, (205), (213)
Ольга (княгиня)	(125), (135), (147), (148), (149), (151)
Олянчин Д.	(206)
Омельченко В.	40-44
Палій С.	114, 115
Петро І	98, 99
Романова Анна (княгиня)	(136)
Рубльов О.С.	18
Рюрик	(213)
Семенко Ю.	47
Скоропадський Павло (гетьман)	(140), (145)
Слабченко М.Є.	84, (186)
Смолятич Клим (митрополит)	(132)
Спицын А.	65
Старицька-Черняхівська Л.М.	(126), (185)
Томашівський С.	(120)
Ульяновський В.	48-50
Филипович П.П.	(179)
Фігельман О.І.	(225)
Хвойка В.	(57)
Чадаева Е.	51
Чубатий М.	(116)
Шульгин О.Я.	(165)
Яворницький Д.І.	(29), (30)
Яковлів А.І.	(226)
Ярослав Мудрий	(102), (103), (141)

Зміст

Від упорядників.....	5
Вступ.....	7
I. Н.Д. Полонська-Василенко: сторінки життєвого та творчого шляху.....	8
II. Н.Д. Полонська-Василенко і Київ.....	16
III. Археографічна діяльність Н.Д. Полонської-Василенко.....	19
Висновки.....	22
Основні дати життя та діяльності Н.Д. Полонської-Василенко.....	26
Література про Н.Д. Полонську-Василенко.....	29
Хронологічний покажчик праць Н.Д. Полонської-Василенко.....	33
Іменний покажчик.....	46

